

ԱՄՊԵՏԱԿԱՆ ՈԳԻՆ ՃԱՊՈՆԻԱՅՈՒՄ

Գնդապետ Է. Էմէսընի *)

Այդ կարելի է արտայայտել միայն մի խօսքով.— Բուշիդօ՞, որի բառացի թարգմանութիւնն է. «պատերազմիկների վարձուքի կանոն», այսինքն, «ասպետութեան պարտաւորութիւնները», կամ մի բառով «ասպետականութիւն»: Բուշի չին-ճապոնական բառ է, որ նշանակում է պահակ, հետևորդ, ինչպէս անգլիերէն Knight և գերմաներէն Knecht խօսքերը իրանց նախնական իմաստով: Ծապոնիայում այդ բառը հոմանիշ է Սամուրայի, «պատական ծապոնի երկուր մարդ»-ուն. բայց այնուհետև ճապոնացիները Բուշի էին անուանում ծովային ու ցամաքային բանակի պատերազմիկներին: Բայց յայտնի գրագէտներ, ինչպէս բարոն Սույեմացու և գոկտ. Ինագո Նոտիբէ, Բուշիդօ բառին տալիս են «Ծապոնի հոգին» իմաստը: Թերևս աւելի ճիշտ լինէր, թարգմանել այդ բառը «Ծապոնի ոգին»: Այս վերջին ոճը բացատրելու համար գործածւում են նաև հետևեալ խօսքերը Նամադօ-դամաշիի: Այս ասացուածքը խորհրդանշական է: ակնարկում է կեռասենու ծաղկին, որը խորհրդանշանն է նաև ճապոնական նաւատորմին:

Ահա այս մասին բանաստեղծ Մոտօբիի մի հատուածը.

«Ծապոնի օրնուած կղզիներ:

Եթէ օտարականները փորձեն թափանցել Նամատոյի Ոգուն,

Ասացէք նրանց հետեւեալը.

Կեռասենու ծաղիկը փթթում է վայրի եւ բուրումնաւէտ, Նորածագ-Արեգակի վարդագոյն ճանաչների տակ:»

Ծապոնացիները՝ ինչպէս անցեալում իրանց յաջորդութիւն-

1) Գնդապետ Է. Էմէսըն՝ որ իբրև պատերազմական թղթակից հետևել էր այս վերջին ուղե-ճապոնական պատերազմին և ապրելով Միկագոյի երկրում, մօտիկ ճանաչել է Ծապոնիան, «La Revue» հանդիսում տպել է վերոյիշեալ ուսումնասիրութիւնը:

ները, նոյնպէս և ներկայում իրանց յաղթանակները ուսանելի վրայ, վերագրում են Բուշիլօ-յի շնորհին: Այդ համոզումն ունի սպայախումբը և անգամ Եամագատա մարաշախտը՝ որ ջանաց բացատրել այդ՝ ճապոնական բանակում գտնուող օտար զինուորական կցորդներին և մեզ՝ մի քանի պատերազմական թղթակիցներին և նուիրեց մեզ մի մի փառակազմ օրինակ դուրս. Նոտիրէի հոշակաւոր աշխատասիրութիւնից Բուշիլօ-յի մասին Այս գրքում, որի բնագիրը անգլիերէն է, հեղինակը ի միջի այլոց այսպէս է խօսում. «Ասում են, որ, իբր թէ Ճապոնիան այս վերջին պատերազմում յաղթող է հանգիսացել շնորհի: Կրուպպի թնդանօթների և Մուրատա հրացանների, և այդ յաջողութիւնը, աւելացնում են, ճապոնացիները պարտական են ներկայ զինուորական ուսումներին: Այս բոլորը ճշմարիտ են, այո՛, բայց կիսով չափ: Ամենավերջին սիստեմի թնդանօթներն ու հրացանները իրանք իրանց չեն արձակւում. ամենակատարեալ զինուորական կրթութիւնն իսկ անկարող է մի վատասրտի հերոս դարձնել: Ո՛չ, շնորհիւ մեր նախնիքների հոգիներին է որ յաղթանակեցինք Եալուի, Կորէայի և Մանչուրիայի ճակատամարտներում. շնորհիւ նրանց ոգիներին է, որ մեր բազուկները չընկճուեցին, և արիացան մեր սրտերը: Դեռ ևս չեն մեռել մեր նախահայրերի ռազմական ոգիները: Ով աչք ունի կարող է ներանց յստակօրէն տեսնել: Մեր զինուորները նորագոյն մտքերին հետամուտ լինելով հանդերձ, իրանց սրտերի մէջ պահում, պահպանում են անցեալի բոլոր աւանդութիւնները: Իրաւամբ է որ ասում են. «Ճապոնացուն բերեցէք և նրա կեղեի տակ պիտի գտնէք մի Սամուրայի:»

Յրանսական առածն էլ ասում է. «Քերեցէք ուստին և նրա տակ կը գտնէք թաթարը»: Զարմանալի բան. նոյնիսկ մի ուս է արդարացի կերպով նկատել, որ ոչ զէնքերի գերազանցութիւնը, ոչ թուական առաւելութիւնը, և ոչ էլ զօրավարների հանճարն է, յաղթանակել տալիս պատերազմում, այլ թնդանօթների ետև կանգնող զինուորների ոգին, և զինուորների մէջ վառուող ժողովրդական ոգին: Տոլստոյի նշանաւոր գրքի՝ Պատերազմի եւ Խաղաղութիւն գործի մէջ է յայտնուած այս խորաթափանց միտքը: Նրա միւս աշխատասիրութեան մէջ, Պատերազմի կազմախօսութիւնը՝ հեղինակն էլ աւելի որոշակի լուսաբանում է այդ հարցը. — «Զինուորական գիտութիւնը, զօրքի ոյժը նրանց թուից է չափում: Նապոլեօնն է ստել, որ ճակատամարտների աստուածը այն կողմն է, որն ամենից շատ զօրք ունի: Այդ ասութիւնը՝ մի բանակի ոյժը, ըստ պատերազմական գիտութեան, հիմնում է մեքենագիտութեան այն տեսութեան վրայ, որ,

որ շարժումի մէջ գտնուող երկու մարմինները սոսկ կրանց զանգուածի համեմատութեամբ նկատի առնելով՝ հաստատում է, որ նրանց շարժումի ոյժը հաւասար կամ անհաւասար է, նայած թէ մարմինների զանգուածը՝ հաւասար է կամ անհաւասար: Պատերազմում, զօրքերի շարժումի գումարը հաւասար է նրանց զանգուածին՝ բազմապատկած X քանակութիւնով: Պատերազմական գիտութիւնը՝ յենուած պատմութիւնից քաղուած շատ օրինակների վրայ, գտել է, որ զինուորների մասսան չի համապատասխանում բանակների ոյժին, և որ փոքրաքանակ զնդեր յաճախ յաղթել են բազմաքանակ ոյժերի: հետեւապէս ընդունում է, որ կայ մի անծանօթ գործօն, որը աշխատում է բացատրել մերթ երկրաչափական կոմբինացիաներով, մերթ սպառազինութիւնների տարբերութեամբ, այլ մանաւանդ—որովհետեւ այս նրա համար ամենից պարզն է թուում,—զինուորական պետերի հանճարի տարբերութեամբ:

«Բայց ի զուր են մի այսպիսի կարողութիւն վերագրում յիշեալ գործօնին. արդիւնքները չեն համապատասխանում պատմական իրողութիւններին: Պէտք է հրաժարուել այն սխալ մտքից՝ այնքան թանկ՝ հերոսներ շինողների համար, որ անծանօթ X-ը իբրեւ թէ նրանումն է, երբ զօրավարները լաւ են յընդանում և գործադրում պատերազմի ծրագիրը:

«X-ը զինուորների ոգին է. բանակը կազմող մարդկանց կռուելու առաւել կամ նուազ զօրեղ ցանկութիւնը, առանց ուշք դարձնելու այն բանի վրայ, թէ հանճարեղ, թէ տխմար պետի հրամանի տակ են գործում, երկու թէ երեք գծի վրայ են կռւում, լախտերով են զինուած, թէ մի բոպէում 30 հաւրուած արձակող թնդանօթներով:

«Կռուելու պատրաստ զինուորները, միշտ կանգնում են կռուի համար ամենանպաստաւոր դիրքի վրայ: Նրանք, որ մահից աւելի, յաղթութեան մասին են խորհում, անկասկած աւելի գերազանց են, քան նրանք՝ որոնց միակ ցանկութիւնն է ողջ առողջ գուրս գալ պատերազմից: Բանակի ոգին է ահա այդ գործօնը, որ բազմապատկուելով զանգուածի, քանակի հետ, տալիս է ոյժը»:

Տօլստոյի այս տեսութիւնը՝ որ ըստ հեղինակի սովորութեան, տրամաբանութեան մինչև վերջին սահմանն է մղուած, հաստատութիւն գտաւ Պորտ-Արտուրի անկումի գործում: Ընդունելով հանդերձ, որ ցամաքի վրայ ռուսների դէմ, ճապոնացիների տարած բոլոր յաղթանակները արդիւնք էին գերազանց ռազմագիտութեան և թուական առաւելութեան, չպէտք է ուրանալ, որ Պորտ-Արտուրի անկումը ամբողջապէս պայմանաւորուած էր

ճապոնացիները ռազմական ոգու գերազանցութեամբ: Պէտք է մոռանալ, որ միայն Պորտ-Արտուրի առաջ ճապոնացիները աւելի սպանուածներ և վիրաւորուածներ ունեցան քան ռուսները: Առաջին ճշմարիտ կռիւը որ տեղի ունեցաւ Նանշանում,—որ ճապոնացիները իրանց թշնամիներէց հնգապատիկ աւելի զոհեր տուեցին—ճապոնացիները ճակատամարտը տարան շնորհիւ միմիայն իրանց անդիմադրելի եռանդին: Բերլինի Gazette militaire-ի թղթաւիցը՝ գերմանացի մի ձեռնհաս զինուորական, իր յօդուածներէց մէկում պնդում է, թէ ճապոնացիները Կինչուի դիրքը գրաւեցին հետեակազօրքերի յաղթութեամբ կատարած թիկնային ռազմական մի շարժումի շնորհիւ. բայց գերմանացի զինուորականի ասածը սխալ է, քանի որ Նանշանի բերդին կից նեղ դաշտը հաղիւ չորս կիրճմետր լայնութիւն ունէր, և այդ դաշտի իւրաքանչիւր կողմը գտնուող ռուսական ամրոցները ձգուած էին մինչև ծովեզերք. բացի այդ, փաստ է և այն որ ճապոնացիները, վերջ ի վերջոյ, բլրի մի կողմից մարտանաւերի թնդանօթների օգնութեան ղիմեցին, և սկսեցին ոմրակոծել ռուսները դիրքերը. բայց նոյնը արին և ռուսները իրանց ռազմանաւերով, հակառակ կողմից. հետեակազօրքերի յարձակումը մի այդքան նեղ տարածութեան վրայ, այնքան նեղ, որ յարձակողների մի մասը պարտաւորուեց աջ կողմից մտնել ծովու մէջ—պէտք է անուանել ոչ թէ թիկնային, այլ պարզապէս ճակատային յարձակում: Գալով Պորտ-Արտուրի անկումին, թէև զօր. Ստեսէլ պնդեց, որ իր զօրքերը երեք անգամ աւելի քիչ էին, քան պաշարող բանակը, և թէ իր ռազմածրեքը սպառուել էր, բայց իրողութիւնները չապացուցին նրա այդ խօսքերը: Նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ զօր. Ստեսէլ Պորտ-Արտուրում ինձ ասում էր թէ իր տրամադրութեան տակ գտնուող խոշոր ռումբերը բաւական չեն մի յարձակումի դիմադրելու, ես զօր. Կոնդրատէնկոյից իմացայ, որ մի քանի ամսուայ համար խոշոր ռումբ կայ: Զօր. Ստեսէլ միևնոյն ժամանակ ինձ հաւաստում էր, որ Պորտ-Արտուրը պաշարող բանակի զինուորիկների թիւը հասնում է 120,000-ի. բայց երբ մի քանի օր յետոյ զօր. Նոգիի բանակատեղը գնացի, տեսայ որ Պորտ-Արտուրը պաշարող ճապոնացիների թիւը իսկապէս հազիւ 50,000 էին:

Պորտ-Արտուրը գրաւող Բուշիդօ-ն էր: Ծապոնացիների ասելով՝ Բուշիդօ-յի զինդանի, գլխաւոր կուսակիցն է զօր. Նոգին: Ռուս-ճապոնական պատերազմի ընթացքում նշանաւոր հանդիսացող Բուշիներէց զօր. Նոգին, իրան հաւասար արժանիքով միայն մի մրցակից ունեցաւ, այն է՝ հրամանատար Տագէօ Հիրոդ, որ Պորտ-Արտուրի անցքը փակելու նպատակով

ծով. Տոգոյի կատարած յուսահատական մի փորձի ժամանակ իր կեանքը զոհեց իր մարդկանցից մէկին ազատելու համար: Հիրոգն է, որ իր մահուանից առաջ «Նորածագ-Արեգակին» և Ճապոնի «Կեռասնեռու ծաղիկներին» ձօնուած մի վերջին երգ հիւսեց:

Հիրոգն է նոյնպէս, որ զինուորական կեանքի մէջ մի նորութիւն մտցրեց, պատերազմի դաշտից նամակներ գրելով իր բարեկամներին, Ռուսաստանում. նա շատ մեծ ցաւ էր յայտնում, որ պատերազմի անողորմ պայթումով իրանց բարեկամութիւնը խզուեց: Որովհետեւ ռուս-ճապոնական պատերազմը անխուսափելի էր, Հիրոգ հաւանականաբար հրաժարուեց նաև ամուսնանալ իր ջերմապէս սիրած ռուս աղջկայ հետ:

Ժողովրդական այս միւնոյն հերոսը՝ Ճապոնիայի ազգային ըմբշամարտական խաղի, Jiu-jitsu-ի մեծագոյն շահատակներից մէկն էր, ինչ որ նրա համար պատուի գերագոյն տիտղոս էր: Ամբողջ ազգը սգաց նրա մահը և նրա անունը արձանագրուեց փառքի տաճարում, իբրև մէկը Ճապոնի պատերազմական աստուածներից: Եւ ճապոնական ազգը կոյր հաւատքով ընդունուեց նրա այն խօսքերը, թէ եօթը անգամ նորից աշխարհ պիտի գար կռուելու՝ Ճապոնիայի ապագայ սերունդներին համար:

Զօրապետ Նոգի թէև երիտասարդական հասակում չէ, և իբրև իր ցեղի բանաստեղծ նաւաստին Տագէօ Հիրոգի հրապոյրըն ու բոմանտիկ եռանդը չունի, բայց այնուամենայնիւ բոլոր ճապոնացիների աչքում նա հաւասար է ուրիշ որևէ հերոսին. նա էլ բանաստեղծ է. և որքան քաջ պատերազմիկ, նոյնքան վարպետ ըմբիշ է Jiu-jitsu խաղի մէջ: Բացի այդ՝ քաջ սուսերմարտիկ է և գժուում է ձիերի համար, որքան որ էլ նրա հայրենակիցները, իբրև ծովային ազգ, սիրահար չլինեն ձիու: Ասում են նոյնիսկ, որ իր պատերազմի ձիերը Տոկիոյի մէջ աւելի լաւ տեղ էին բնակւում, քան իր ընտանիքը, ասում են նոյնպէս, որ սամուրայական սուրով կատարուած սուսերախաղի մէջ յաղթում էր իր որդեկերանց, երբ նրանք դեռ ողջ էին: Ժիլու-ժիցուի մէջ իր ցոյց տուած ճարպիկութիւնը սկսում է երիտասարդական հասակից, երբ Վերահաստատութեան, բնատաւրացիայի պատերազմի ժամանակ, սուրի մի հարուած ընդունելով սրունքից, գերկընդ-խառն կռիւ տեղի ունեցաւ, նա յաջողեցաւ ընկնել իր հակառակորդներից երկուսին, իրա հետ նրանց տարաւ գցեց մի գետի մէջ և ապա միայն ինքը ազատուեց: Միայն այն կարճ և յուզիչ ոտանաւորը, որ նա գրեց Պօրտ-Արտուրի առաջ իր անդրանիկ զաւակի մահից յետոյ, բաւական էր նրան իբրև բանաստեղծ Սեպտեմբեր, 1905.

հռչակելու: Այդ քերթուածը այնուհետեւ պատերազմական մահերդ դարձաւ, որը ամեն մարդ բերան գիտէ Ճապոնիայում: Ահա նրա խօսքերը.

«Տխուր է եւ ցասագին՝ այն պատկերը, որ պարզում է պատերազմի դաշտը, երբ ահագին տարածութեան վրայ նոր տեղի է ունեցել նախնիրը: Օղը դեռ տոգորուած է արիւնի հոտով, որ թրջեց հողը:

«Եւ երբ կանգ եմ առնում՝ Կինչօուի ամրոցի առաջ, մայր մտնող արեգակի ճառագայթների տակ, ըստ չեմ գտնում արտայայտելու համար իմ տխուր մտածումները: Բայց տեսէ՛ք, նոյնիսկ իմ՝ ռազմական քաջարի Նոյոգը կրել է գլուխը»:

Անթիւ ու անհամար քերթուածներ փառաբանեցին Նոգին և պատերազմի դաշտում մեռած նրա զաւակներին: Ահա, մին այն քերթուածներից, որ ստացաւ Նոգի իր հայրենի գաւառից, իրան հաւակրող մի անծանօթից.

«Անդրանիկ եղբայրը՝ Կացունորի՝ քաջերի քաջն էր:

«Մրտսեր եղբայրը՝ Նասունորի՝ քաջ եւ միեմնոյն ժամանակ կատարեալ մարդ էր: Նրանց հայրը՝ զօրավարը՝ կոչում էր Ալինորի: Հաստատակամ էր եւ անպարտելի:

«Նրը մէկին մեռած բերեն, մի՛ շտապիր կատարելու յուղարկատրութեան հանդէսը, սպասի՛ր, որ միւս երկուսն էլ հետեւեն նրան, եւ այն ժամանակ երեքը միասին թաղիր մի շերիմում:

Պատերազմիների ընդհանուր ճակատագիրն է մոռնել կոռուելով:

Այնտե՛ղ, Նանշանո՛ւմ, կռուի տաք միջոցում, անդրանիկ զաւակը ընկաւ, թշնամու հետ կռուելիս ճակատ առ ճակատ:

«Այնուհետեւ Պորտ-Արտուրում, երբ ռումբերը սուլում էին, կրտսեր ճիւղը խորտակուեց եւ խլուեց հին ըռնից»:

Զօրապետ Նոգի, երբ իր զաւակների մահուան գոյժն առաւ, յուզումի ամենափոքր նշանն անգամ ցոյց չտուեց և ընդհանուր սուգի մէջ աւելի քան երբէք հանդարտ երեաց:

Բայց ճրջան մեծ եղաւ խեղճ մօր վիշտը, երբ հետեւում էր իր անդրանիկ որդու դագաղին: Բայց նրա ցաւը անշուշտ աւելի մեծ չէր կարող լինել այն վշտից, որ զգում էր ամբողջ ազգը իր զաւակների կորուստը ողբալիս:

Հին ժամանակներում, Կուզնոկիում երեք իշխաններ կային, որոնց զաւակները ընկան կռուի դաշտում իրանց վեհապետի համար:

Ճապոնիայի պատմութեան մէջ այս փառաւոր օրինակին վրայ աւելանում է և՛ երեք Նոգիների օրինակը: Պորտ-Արտուրի

անկումի նշանաւոր պատմութիւնը չպիտի պատմուի ապագայ սերունդներին, առանց յիշատակելու երեք Նոգինների հերոսական քաջութիւնները:

II

Հիմա տեսնենք որո՞նք են Բուշիդո-յի սկզբունքները: Այս հարցը ex abrupto լուծել նոյնքան դժուար է, որքան մի քանի տառով արեւմտեան երկրների ասպետական ոգու, էութիւնը բացատրել: Յիշե՛ք միայն ճապոնացի ամենայայտնի հերոսներից մի քանիսի անունները, որոնք համարւում են Բուշիդո-յի մարմնացում, ինչպէս Բայար, անվախ և անստգիւտ ասպետը, որ մարմնացնում է Ֆրանսիական ասպետական ոգին: Փորձենք ուրեմն մի հայեացք գցել Բուշիի դաստիարակութեան գլխաւոր կէտերի վրայ:

Երբ ճապոնիայում տիրում էին աւատական կարգերը, իւրաքանչիւր Բուշիի համար պարտադիր էր իմանալ սրախաղ, աղեղաձգութիւն, Ժիու-ժիցու (ըմբշամարտ), Նավարա (անձնապաշտպանութիւն), ձիավարութիւն, զինուորական տակտիկա, գրագիտութիւն, բանաստեղծութիւն, երաժշտութիւն, պատմութիւն և բարոյագիտութիւն: Նավարան, անձնապաշտպանութիւնը, ճապոնական այդ ազնիւ արուեստը՝ մի խառնուրդ է ըմբշամարտութեան կամ կոփամարտութեան, քացիաձգութեան (ոտքի հարուածներ տալ): Նավարա-ի գլխաւոր նպատակն է, հակառակորդին կոռելու անկարողութեան մատնել, կոռւիով կամ ոտքով մի այնպիսի հարուած տալ նրան, որ սարսի, անզգայանայ, և կամ այնպէս վայր գցել, որ ուշաթափ լինի: Ճապոնիայում գրեւու արուեստը սաստիկ է յառաջադիմել: Բացի չինական հնաւանդ տառերից, որ բազմաթիւ տեսակներ ունի, ճապոնիայում երկու կարգի գաղափարանիշ տառեր կան. — Կատականա և Հիրականա. բացի սրանցից պէտք է յիշել նաև Կանա-մանարի և Կանա-ցուկի տառերը, որոնք մի խառնուրդ են ներկայացնում ճապոնական գրերի: Իւրաքանչիւր գաղափարագիր իր որոշ նշանակութիւնն ունի և յաճախ բեռագրի ձեւով փոքրիկ նկարներ է կրում. այդ տառերը արուեստագիտական առանձին արժէք ունին, որը զանազանում է նայած հեղինակի տաղանդին: Դրա համար էլ ճապոնիայում մի առած կայ, որ ասում է. «Բաւական է նկարած տառը տեսնել»՝ ազնուականին դատելու համար:

Նշանակելի է այն՝ որ աւատականութեան ժամանակ, ճապոնական զինուորական դաստիարակութեան մէջ, արդի գի-

նուորական գիտութեան կարևոր ճիւղերից մին՝ մաթեմատիկան՝ զանց էր առնուած: Նախկին Բուշինները, հաշուել չիմանալը պատիւ էին համարում—մանաւանդ դրամ—ինչպէս Եւրոպայում Միջին Դարի ապետները, որ անարգում էին ընթերցասիրութիւնը: Ճապոնացի պատերազմիկների զաւակները նոյն խնայել ևայլ դրամների արժէքը չէին ճանաչում: Ազնուականները իրանց դրամական բոլոր գործերը յանձնել էին տան մատակարար վերակացուին, որ սոցիալական կարգի մէջ, ամենաստուրին Սամուրայից էլ ցածր էր համարւում: Միայն անկիրթ մարդը կարող էր փողի մասին խօսել: Բայց այժմ շատ բան է փոխուել, և ինչպէս ուրիշ երկրներում, ճապոնական զինուորական կրթութեան մէջ մաթեմատիկական գիտութիւնները կարևոր տեղ են գրաւել, և աղեղաձգութեան վարժութիւններին յաջորդել է հրացանով և թնդանօթով նշան առնելու վարժութիւնը:

Անկասկած մի Բուշիի դաստիարակութեան ամենակարեւոր մասն է կազմում էթիկան, բարոյագիտութիւնը: Ճապոնական բարոյագիտութեան ուսուցումը այնքան ընդարձակ է, որ կարելի է նրա վրայ հատորներ կազմել: Դոկտոր Ինազո Նոտիրէ մի աշխատութիւն ունի այս նիւթի վերաբերեալ: Ինչպէս դիտել է տալիս այս վերջինը, Բուշիդօ-յի բարոյականի հիմնաքարն է բուդդայական կրօնի ուսումը, հերոսների և նախնիքների պաշտամունքը և Շինտօյի կրօնքի ուսմունքը, որ, ճապոնիայի ազգային կրօնքն է: Այսպէս փառաբանում են բուդդայականութեան երկու էական վարդապետութիւնները՝ ճըշմարտութիւնն և ուղղամտութիւնը, որոնք կազմում են Բուշիի ամենամեծ առաքինութիւնները. դրանց կողքին՝ ֆիզիքական քաջութիւնը մի երկրորդական ձիրք է, որ պահանջւում է հասարակ զինուորից: Բուշիդօ-յի մի առածը ասում է. «Ճշմարիտ քաջութիւնը կայանում է իր պարտականութիւնը կատարելու մէջ»: Միտօցի մի իշխան ասում էր. «Ամենահասարակ կլօտնը՝ խեղկատակն անգամ, կուրի ամենատաք րոպէին կարող է խիզախել ու սպանուել: Բայց իրական քաջութիւն է հարկաւոր ապրելու համար կեանքի դժնդակ պայմաններում և սպասելու մահուան, երբ պէտք է մեռնել: Այս պատճառով Սամուրային մասնաւոր բառեր ունի որակելու համար «ազնուականի քաջութիւն» ու «սրիկայի քաջութիւն»: Երբ մէկը մեռնում էր մի անանարգ գործի համար, նրա մահը կոչւում էր «շան մահ»:

Ամեն բաներից բարձր էր նկատւում ճշմարտութիւնը և անկեղծութիւնը: «Ճշմարտութիւնը՝ ասում էր մի հուշակաւոր նախկին Դայիմօ՝ անհրաժեշտ է բարձր պահելու համար Բուշիի

սկարագիրը, ինչպէս կմախքը՝ մարմինը, ինչպէս որ չէինք կարող առանց մեր ոսկորների օժանդակութեան կանգուն մնալ, այնպէս էլ պարզ քաջութիւնը, հմտութիւնը կամ այլ նշանաւոր յատկութիւնները բաւական չեն, որպէսզի մի Սամուրայի դառնայ կատարեալ մարդը։

Մի ուրիշ անձ, ոչ նուազ նշանաւոր, պարգեւով Բուշիլոյի սկզբունքները, այսպէս է սահմանում ճշմարտութիւնը. «Մի պարկեշտ կամքի ոյժը» Ահա թէ ինչ է ասում.— «Ճշմարիտ լինել, իր՝ ինչպէս և ուրիշների առաջ, ոյժ ներշնչել է իրան, առանց վարանումի անելու պահանջուած բանը, պահանջուած ըրպէին. խփել է, երբ հարկաւոր է խփել, մեռնել է քաջութեամբ, երբ հասել է մահուան ժամը»։

Սամուրային իր ճառերի մէջ խօսում է և՛ ճշմարտութեան, և՛ ուղղամտութեան, և՛ քաջութեան մասին, այնպէս որ յաճախ նրանց նշանակութիւնը շփոթում է։ Արեւմտեան երկրների ասպետականութեան լեզուի մէջ «ճշմարիտ» բառը մի ընդհանուր բառ է և «ճշմարիտ ասպետ» խօսքը կարող է նշանակել թէ՛ քաջ, թէ՛ ուղղամիտ և կամ պարզապէս կատարեալ մարդ։ Այսպէս և Գիշի բառը, որի նշանակութիւնն է «անկեղծ մարդ» դարձել է հոմանիշ Բուշիի կամ Սամուրայի։ Ակոյ աւատական իշխանի համբաւաւոր կուսակից «քառասունը եօթ Ռոնէնները», որ իրանց կեանքը զոհեցին իրանց տիրոջ մահուան վրէժը հանելու համար, և երբ իրանց նպատակին հասան, վերջ տուին իրանց կեանքին, առհասարակ կոչւում են «քառասունը եօթ գիշիները»։

Բուշի-նո-իցի-զոն, այսինքն «Սամուրայի խօսքը» նուիրական է։ Այնպէս, որ մի Սամուրայի համար գրաւոր խօսք տալ կամ պահանջելը շատ նուաստացուցիչ է։ Մի ճապոնական երգ այսպէս է ասում.— «Ամենքը պէտք է հաւատան Սամուրային։ Նա բարձր է հասարակ մահկանացուներից, ինչպէս կեռասենու ծաղիկը՝ ծաղիկների թագուհին՝ բարձր է միւս բոլոր ծաղիկներից։ Մի Սամուրայի երբէք իր խօսքին չի դրժում»։

Ահագին է թիւն այն պատմութիւնների, ուր փառաբանւում է Սամուրայի ճշմարտասիրութիւնն ու պատուասիրութիւնը։ Ահա մի օրինակ. մեծ Հիդէյոշիի նախորդ Շոգուն՝ Օտա Նոբունագայի սիրական մանկւաւիկի՝ Մորի Ռամմարուի պատմութիւնը.— Մի օր Նոբունագա տեսաւ, որ իր մանկւաւիկը համրում էր իր թանկագին սուրի պատեանի վրայ գտնուող ոսկի շրջանակները։ Ուզեց այդ գէնքը մանկւաւիկին նուրբել, առանց գրգռելու ուրիշների նախանձը։ Շոգունը նոյն երեկոյեան կանչեց իր մարդկանց և ասաց, որ սուրը պիտի նուրբէ

նրան, ով կը գուշակէ պատեանի վրայ գտնուող շրջանակների թիւը: Մինչդեռ ամենքը փորձում էին ճիշտ թիւն անելով մըրցանակը շահել, միայն Ռամմարուն լուռ էր մնում: Շոգունը հարցրեց թէ ինչո՞ւ չէր մասնակցում մրցումին: «Տէր իմ, պատասխանեց մանկլաւիկը, ինձ համար պատուաբեր չէ մասնակցել մրցումին, որովհետեւ մի անգամ հաշուել եմ և ճիշտ թիւը գիտեմ»: Ներկայ եղողներից ոչ ոք կարողացաւ ճիշտ թիւը գուշակել: Շոգուն սուրը նուիրեց մանկլաւիկին:

Նոյն մանկլաւիկը, նախազգուշացրեց Նորունադային, երբ նրա պալատում յեղափոխութիւն ծագեց, որի ժամանակ սպանուեց Շոգունը: Մանկլաւիկը նկատել էր, որ Ակէխի Միցուն հիտէն՝ իշխանի հօր հարկատուներից մէկը, պալատում տրուած մի խնջոյքի ժամանակ այն աստիճան ընկղմուել էր մտածմունքների մէջ, որ անզգալաբար ձեռքից վայր էր գցել փայտեայ այն ցալիկները, որով կերակուրը բերան էին տանում: Եւ որովհետեւ գիտէր թէ Ակէխին շատ վայելուչ և քաղաքավարի մարդ է, մանկլաւիկը մտածեց, որ այդ աստիճան իր անձը սեղանի վրայ մոռանալու համար, բանի տակ անպատճառ մի դաւադրութիւն կար: Յայտնեց Շոգունին, բայց սա չուզեց ուշը դարձնել մանկլաւիկի երկիւղի վրայ, որը չափազանցած և միայն նախանձի արդիւնք համարեց: Բայց մի քանի գիշեր յետոյ, արդարեւ ապստամբութիւնը պայթեց պալատում և Սամուրայի մանկլաւիկը՝ իր տիրոջ կողքին կռուելով մեռաւ:

III

Ահա մի ուրիշ խոստմնապահ Սամուրայի պատմութիւնը. — Հիրազա Տակամունէ XVI դարում ապրող մի մեծ Դայիմօ էր: Նա երեք տարի պաշարեց Կանադէէ դղեակը և վերջապէս գրաւեց, շնորհիւ մի այնպիսի ճարպիկ ռազմական խաղի, որը պատիւ կարող էր բերել հին Սպարտացիներին: Դղեակի պաշտպանը, Սուգիհարա Տադասիէ, ամբողջ Ճապոնիայում հռչակուած էր իբրեւ վարպետ աղեղնածիգ: Պաշարումը տևել էր արդէն երեք տարի, երբ Հիրազա Տակամունէ վճռեց վերջ տալ անօգուտ սպանդին. հրաւիրեց թշնամուն դուրս գալ դղեակից, և առաջարկեց երկու անգամ նշան ըռնել իրան. եթէ Տադասիէ կարողացաւ սպանել իրան, իր մահուամբ ընականաբար դղեակի պաշարումը պիտի վերջանար. իսկ եթէ երկու հարուածից յետոյ անկարող եղաւ սպանելու, պէտք է որ անձնատուր լինէր. այդ դէպքում պիտի խնայուէր իր և իր մարդ-

կանց կեանքը: Տաղաօկէ վստահ իր նշանաձգութեան վրայ, ընդունեց առաջարկը և մինչև իսկ, որոշուած չափից կրկին հեռաւորութեան վրայ կանգնեցնել տուեց Հիրազային և այն էլ գիշեր ժամանակ նշան առնելու պայմանով: Երկու պետերի հանդիպումը տեղի ունեցաւ, ինչպէս որոշել էին, դղեակից դուրս և լուսնակ գիշերով:

Առաջին նետը ծակեց Հիրազայի կուրծքը. այս վերջինը անշարժ կանգնած հեզնօրէն աղաղակեց. «Միրելի Սուգիհարա, ծերութիւնդ է արդեօք արգելք դառնում, որ լաւ նշան առնես: Շատ ցածր խփեցիր»:

Տաղաօկէ խաբուելով՝ երկրորդ անգամ աւելի բարձրից նշան առաւ, և նետը Տակամունէի մազերի վրայից անցաւ: Տաղաօկէ ստիպուած եղաւ անձնատուր լինել: Երբ դղեակից դուրս գալով իր հետևորդների հետ հեռանում էր, հանդիպեց մի խումբ մաքդկանց, որոնց մի ուրիշ Դայիմօ օգնութեան էր ուղարկել իրան: Երբ այս Դայիմօն՝ առանց գիտենալու թէ բանը ի՞նչու է, սկսեց յանդիմանել Տաղաօկէին անձնատուր լինելու համար, այս վերջինը պատասխանեց միայն. «Հիրազան իր խօսքը պահեց. ես էլ ուզում եմ իմը պահել. որպէս Բուշի՝ ես նախամեծար եմ համարում ամբողջ ունեցածս և կեանքս զոհել քան պատիւս»: Այս պատմութիւնը ստէպ է կրկնուում իբր օրինակ տանջանքի մէջ գտնուող Բուշիների ստոյիկեան առաքինութեան և ոյժի:

Մի Սամուրայիի անվայել էր ցաւի կամ յուզումի նշաններ ցոյց տալ իր դէմքի վրայ: Հերոսութիւն էր ոչ հաճոյք և ոչ բարկութիւն արտայտել՝ և նոյնիսկ սիրոյ արտայայտութիւններն անգամ արգելուած էին ուրիշների ներկայութեանը:

Ահա ի՞նչու համար զօր. Նոգի ամենքի հիացումը գրաւեց, երբ Պորտ-Արտուրի առաջ իր երկու զաւակների մահուան գոյժըն առնելով տխրութեան ոչ մի նշան ցոյց չտուեց: Նա իր զաւակների մահուան ակնարկութիւնն է անում Նանշանի ճակատամարտի և 203 մետր բարձրութիւն ունեցող բլուրի գլուխին վրայ գրած քերթութեան մէջ միայն, որոնք այսօր նշանաւոր են դարձել: Բարոնուհի Նոգին անձամբ պատմել է, որ զօրավարը թէև տիպար հայր և ամուսին է, բայց Պորտ-Արտուր գնալուց յետոյ երբէք նամակ չգրեց և իրան թոյլ չէր տուեց մի բառ անգամ գրել՝ յայտնելու համար իրանց երկու զաւակների մահը: Սակայն զօրավար Ստեսսէլ պատմեց ինձ, որ Պորտ-Արտուրի անձնատուութեան ժամանակ երբ միմեանց հանդիպել էին, զօր. Նոգի ամենանուրբ քաղաքավարութիւն էր ցոյց տուել, և ոչինչ չէր խնայել, որպէսզի չվիրաւորէ յաղթուած

Թշնամու դիւրագգածութիւնը: Այդ դէպքում զօր. Նոգի կատարելապէս հետեւեց Բուշիդօ-յի վեհանձն սկզբունքներին: Բուշի-Նօ-Նազուկէ (քաղցրութիւն պատերազմիկի կողմից) մէկն է այդ սկզբունքներից: Ինչպէս Տէնիսըն, այնպէս էլ մի Բուշի բանաստեղծ երգել է. «Ամենաքաջերը՝ ամենաքաղցր մարդիկն են, և ամենախանդակաթները՝ ամենայանդուգն մարդիկը»:

Նրանք, որոնք հմուտ են ճապոնական արուեստին, անշուշտ յիշում են այն ծանօթ նկարը, որ ցոյց է տալիս մի քահանայ, կովի վրայ նստած հակառակ կողմից: Ճապոնական աւանդութեան համեմատ այդ քահանան՝ Ճապոնիայի ամենանշանաւոր պատերազմիկներից մէկն է եղել: Սումուբօ-Ոււրայի (1184 թ.) մեծ և վճռական ճակատամարտում, նա՝ գիրկընդխառն կռիւ մը-դեց Թշնամի հեծեալազօրքի առաջապահներից մէկի հետ և նրան վայր առաւ ձիուց: Այդ նախնական ժամանակներում, Բուշի-դօ-յի կանոնների համեմատ, մի ասպետ չէր կարող իր սուրը կեղտոտել ստորին ծագում ունեցող մի Թշնամու արիւնով՝ նրա հետ դէմ դիմաց կռուելով: Այդ պատճառով ասպետը հարցրեց հակառակորդից, նրա անունը. երբ պատասխան չստացաւ, կատաղօրէն քաշեց հանեց նրա դիմակաւոր սաղաւարտը: Եւ շատ զարմացաւ, երբ տեսաւ որ իր հակառակորդը տասնվեց տարեկան, անբեխ մի երիտասարդ էր: Վերցնելով նրան և նստեցնելով իր ձիու քամակը, ասաց. «Երիտասարդ իշխան, վերադարձէ՛ք ձեր մօր մօտ. այս ձեր տեղը չէ: Կուժազայայի սուրը չպէտք է հոսեցնէ մի երեխայի արիւնը»: Երիտասարդը մերժեց փախչել, ասելով, որ նախամեծար է համարում մեռնիլ, քան արժանանալ այդ տեսակ վերաբերմունքի: Ասպետը նորից սուրը քաշեց պատեանից, բայց յանկարծ յիշելով, որ իր զաւակն էլ, այդ օրը, առաջին անգամ կռոււմ էր, սուրը տեղը դրաւ: Նոյն ըրպէս մի խումբ մարդիկ անցնում էին ճակատամարտի դաշտից:

— Եթէ ձեր ձեռքով չմեռնեմ, գոչեց երիտասարդը, անպատիւ մահ պիտի գտնեմ այս ստոր ծագումով մարդկանց կողմից:

Այն ժամանակ Կուժազայա սպանեց երիտասարդին: Բայց նա այնքան ցաւ զգաց դրա համար, որ երբ վերադարձաւ, ամեն պատիւ մերժեց, գլուխը քերծեց, և հակառակ կողմից կովի վրայ նստելով, երկարատե ուխտազնացութեան ելաւ. կովի վրայ հակառակ կողմից նստաւ, կռնակը միշտ դէպի արեւելք, այսինքն՝ դէպի ապագան՝ դարձրած լինելու համար: Աւելի վաւերական են գուցէ, տիրապետութիւն ձեռք բերելու համար իրար դէմ կռուող Թշնամի ցեղերի՝ պատերազմում միմեանց

ցոյց տուած վեհանձնութեան մասին շրջող մի քանի հրաշալի պատմութիւնները, որ վերաբերում են մեծ աշխարհակալ Հիդէյոշիի ժամանակաշրջանին: Էշիգոյի աւատական իշխան Ուէզուգի Կէնշին և Կայի իշխան Տակէդա Շինգէն՝ մի անգամ միմեանց դէմ կռիւ էին մղում: Այդ կռիւը իսկապէս առաջ էր եկել նրա համար, որ Բուշիդօ-յի հիւրասիրական կանոնները չէին յարգուել. ապա թէ ոչ Տակէդա և Ուէզուգի՝ ոչ քաղաքական և ոչ անձնական պատճառ ունէին կռուելու Շինանոյի բարոններից մէկը, Մուրակամէ Եօշիկիօ, իր կալուածքներից արտաքսուած լինելով Շինգէնի կողմից, գնաց Կէնշինի մօտ և խնդրեց, որ ապաստան ու պաշտպանութիւն շնորհէ և վրէժխնդիր լինի: Կէնշին պատրաստուած էր Կիօտօ գնալու և պահանջելու պետական խորհրդականի իր պաշտօնը. բայց երբ տեսաւ որ իր հօր ամենաոխերիմ թշնամիներէ մէկը՝ Մուրակամէն, եկել է իրանից ապաստան խնդրելու, իսկոյն ընծայեց նրան պաշտպանութիւն և Բուշիդօ-յի զրէնքները յարգելով՝ շատ վեհանձնօրէն վարուեց իր հօր թշնամու հետ: Կէնշին հրամայեց այն զինուորներին՝ որոնք պիտի ընկերանային իրան մինչև Կիօտօ, յարձակուել Կայի վրայ: Տասը հազար մարդկանց գլուխն անցնելով յանկարծ իջաւ այն լեռան ստորոտը, որը տանում էր դէպի Կայ: Անցքը պաշտպանուած չէր. հազիւ 800 պահապան զինուոր՝ Շինգէնի ապագայ գահաժառանգ Կացուեօ-րիի հրամանատարութեամբ՝ բանակ էին դրել անցքի մօտերը: Թէրմոպլէի 300 քաջերի նման, Կացուեօրիի արի զօրքերը խոյացան դէպի անցքը, դիմադրելու համար Կէնշինի ջախջախիչ բանակին: Կէնշին այնքան հիացաւ Կացուեօրիի զինուորների քաջութեան վրայ, որ հրամայեց իր բանակին առանց ճակատամարտ մղելու յետ քաշուել. միայն մի նետ արձակել տուեց Կացուեօրիի բանակի մէջ. նետի շուրջը փաթաթել էր մի նամակ՝ ոտանաւոր գրուած՝ շնորհակտելու Կացուեօրին՝ իր զինուորների արիութեան համար: Դրանից յետոյ տեղի ունեցած մի կռոււմ, նոյն էշիգոյի ասպետը՝ շատ սիրելի դարձաւ իր ժողովրդին և անգամ իր թշնամիներին, որովհետև անագին ջանք գործ էր դրել աղի սովի առաջին առնելու, որը արդիւնք էր առևտրի խանգարման և Կայի իշխանի դէմ մղուած կռիւների: Երբ լսեց, որ ժողովուրդի մէջ աղի սով է տիրում, Կէնշին զայրացած աղաղակեց, որ նա կռոււմ էր յանուն զինուորական պատուի և ոչ թէ սովի աղէտին մատնելու համար շինականներին: Եւ Կայի ժողովրդին բաժանել տուեց իր մագաղիններում ամբարուած աղի մթերքը և միևնոյն ժամանակ արգելեց Էշիգոյի վաճառականներին աղը թանգ գնով ծախել օտար

գաւառի բնակիչներին: Կէնշին յայտնի էր իր խիզախ գործերով: Յաճախ մի բուռը մարդկանց գլուխն անցած՝ որոնում էր Շինգէնին, որպէսզի մի վճռական կռուով հաշիւը վերջացնէ նրա հետ:

Մի օր, Կաւանակաեիմայի (1554) համբաւաւոր ճակատամարտում, կռուի ամենատաք բուպէին, յաջողուեց նրան պատահել Շինգէնի. երբ պատրաստուում էր նպանել նրան, Շինգէնի թիկնապահներից մէկը նիզակը խրելով տիրոջ ձիու կողը, խրանեցրեց ձիուն և այդպէս ազատեց տիրոջը: Քիչ յետոյ երբ զինադադար կնքուեց, Կէնշին մի ամբողջ թանկագին զրահ ուղարկեց Շինգէնի, որպէսզի յանձնէ ուղղամիտ թիկնապահ Սամուրային, իբրև վարձատրութիւն նրա մատուցած ծառայութեան: Բուշիդո-յի մասին գրուած ճապոնական գործերի մէջ յատկապէս յիշուում է այս պատմութիւնը իբրև հոյակապ օրինակ «թշնամուն ընծայուած յարգանքի»:

Շինգէն պատրաստուում էր մի նոր արշաւանք կատարել Էշիգոյի վրայ, երբ յանկարծ մեռաւ (1573). երբ նրա մահուան լուրը հասաւ Կէնշինի, այս վերջինը ճաշում էր. իր հակառակորդի մահը լսելով՝ Կէնշին իրան այնքան վառ զգաց, որ անկարող եղաւ վերջացնել ճաշը: Նա չուզեց լսել իր հարկատու իշխանների և դաշնակիցների խորհուրդը՝ օգուտ քաղելով Շինգէնի մահից յարձակուել նրա վրայ, գրաւել նրա հողերը: «Միթէ կարելի է լինել այդ աստիճան անարգ, և կործանել մի իշխանական գերդաստան, որի պետի կենդանութեան ժամանակ չկարողացայ ոչինչ անել»:

Կէնշին, իր մեծ հակառակորդի և մրցակցի մահից յետոյ, էլ չկռուեց Կայի դէմ: Պատմում են, որ Շինգէն՝ շատ ժամանակ յետոյ, ըմբռնելով իր հակառակորդի նկարագրի ազնուութիւնը, մահուան անկողնում, խորհուրդ է տուել իր որդուն հաշտութիւն կնքնել և նոյնիսկ դաշնակցել Կէնշինի հետ միւս Դայիմոնների դէմ: Կացուեօրի շատ հպարտ էր և իր հօր խորհրդին չհետևեց. թէև Կէնշին նրան չնեղեց, բայց Նորունադայի Շոգունը յարձակուեց նրա վրայ, վերջի վերջոյ յաղթեց և հողերն էլ գրաւեց: Այդ իշխանական տան անկումը (1582 թ.) Ճապոնիայի Միշին Դարու պատմութեան ամենաողբերգական անցքերից մէկն է:

IV

Պորտ-Արտուրի անձնատուութեան առիթով՝ վերջին ժամանակներումս, ճապոնական վիճաբանութիւնների ընթացքում քանիցս յիշատակուեց մի ուրիշ ոչ նուազ ողբերգական դէպք:

Դա Շիմիցու Մունէհարու կամ Շոգաէմոն յորջորջող իշխանական տան անկման պատմութիւնն է, Տակամացուի դղեակի յանձնուելուց յետոյ: Շոգաէմոնը մի փոքրիկ բարոն էր, որ բնակուած էր Բիցհուում, երբ Տայկօ Հիդէյօշի աշխարհակալը յարձակուեց նրա վրայ: Շոգաէմոնը Մորի ցեղի հարկատու իշխաններից մէկն էր. որքան որ էլ միւս բոլոր ասպետները անձնատուր էին եղել, ինքը յամառօրէն դիմադրեց, պաշտպանելով իր դղեակը Տայկօյի ջախջախիչ ոյժերի դէմ:

Պաշարումը երկար տևեց: Վերջի վերջոյ Տայկօ առաջարկեց նրան անձնատուր լինել, խոստանալով Բիցհուի իշխան կարգել: Շոգաէմոնը մերժեց Տայկօյի առաջարկը: Տայկօ այն ժամանակ Կամբէ գետի ընթացքը փոխեց, որպէսզի դղեակը ջրով ողողէ և այդպիսով ստիպէ նրան անձնատուր լինել: Շոգաէմոնը նորից դիմադրում էր, դեռևս յուսալով, որ Մորիի իր վեհապետից օգնութիւն կը ստանայ: Եւ անհա յանկարծ մի պատգամաբեր, թշնամու գիծը պատռելով՝ եկաւ յայտնեց նրան, որ չպէտք է որևէ յոյս դնէ Մորիից օգնութեան վրայ, և թէ լաւագոյն բանն է անձնատուր լինել: Տեսնելով, որ դիմադրութիւնն էլ անօգուտ է և չուզելով դղեակի անկումից յետոյ ապրել, մարդուղարկեց Տայկօյի մօտ և յայտնեց, որ համաձայնուած էր դղեակը յանձնել և իր անձը զոհել, այն պայմանով սակայն, որ ինայն իր մարդկանց, կանանց և երեխաների կեանքը՝ նրա առաջարկը ընդունուեց և Շոգաէմոն պատրաստուեց անձնասպան լինել: Մի Սամուրայի վախենալով՝ որ մի գուցէ իր տէրը Բուշիդօ-յի բարդ կանոններով նուիրագործուած Հարա-կիրիի (1) արարողութիւններից որևէ մէկը մոռանայ, ինքը անձնասպան եղաւ, ցոյց տալու համար թէ թ'նչպէս պէտք էր անել: Որոշուած օրը Շոգաէմոն, իր հետ վերցնելով այն Սամուրայիները, որոնք ուզում էին իր հետ անձնասպան լինել, նաւակով գնաց նշանակուած տեղը, ուր պիտի Հարա-կիրի անէր երկու բանակների ներկայութեամբ: Տայկօ Հիդէյօշի պատուիրակներ էր ուղարկել ընդառաջ և ճիշտ սեղան սարքել՝ Շոգաէմոնի և նրա հետեւորդների համար: Շոգաէմոն՝ իր վերջին ընթերցը՝ մի Սամուրայիի յատուկ շնորհալի ձեւերով կատարելուց յետոյ, վերկացաւ և իր նաւի կամրջակի վրայ կանգնած՝ սպասող ահագին բազմութեան առաջ, Նօի մեծ դրամայից մի հատուած երգեց սամի-զէն ածելով: Յետոյ ինքն ու Սամուրայի անձնասպան եղան Հարա-կիրի-ի ծէսերի և Բուշիդօ-յի աւանդութիւնների

1) Փորը ճղելով անձնասպան լինելու գործողութիւնը կոչւում է Հարա-կիրի:

համեմատ: Ճապոնական արուեստի համար երկար ժամանակ սիրական նիւթ դարձաւ Շոդաէմոնը՝ հովահարը ձեռքին իր նաւի վրայ կանգնած երգելիս: Պորտ-Արտուրի անկման ժամանակ, այս այնքան յուզիչ մահուան պատմութիւնը ճապոնացի բոլոր պատմիչները կողմից դիտմամբ վերարժարժուեց, իբր մի ցայտուն օրինակ, որին զօր. Ստեսէլ կարող էր հետեւել, բայց չհետեւեց:

V

Պորտ-Արտուրն անձնատուր լինելուց առաջ ճապոնացիների մեծ մասը հաստատ կարծում էր, թէ զօր. Ստեսէլը պիտի գերադասէր անձնասպան լինել, քան ապրել բերդաքաղաքի անկումից յետոյ: Նոյնիսկ մի կարեւոր, առաջադէմ թերթ, ազնուապետական Նիպպոնը, այն միակ լրագիրը որ հաճում է կարդալ Միկադոն, հետեւելը գրեց.

«Զօրավար Ստեսէլի անձնատուր լինելը յարգանքի արժանի է, որովհետեւ նա ոչինչ չխնայեց իր երկրի շահերի համար. բայց եթէ նրա տեղը մի ճապոնացի լինէր, այն ժամանակ հարցը բոլորովին այլ կերպարանք կը ստանար: Կերանորոգման պատերազմի ընթացքում Արզու և մինչև անգամ Հակոդատէի Գորիօկակա բերդերն անձնատուր եղան: Այդ բերդերի պաշտպանները Նիպպոն այլ կայացիների ներկայացուցիչներ էին և կուտւում էին կայսերական դրօշակի դէմ. ուրեմն ճապոնացի հպատակներ՝ Արզուում և Գորիօկակայում անձնատուր եղան ճապոնացիները. բայց այնուամենայնիւ, նրանք ըննադատութիւնից զերծ չմնացին: Բայց եթէ Կուսամոտոյի կայսերական բերդը՝ Սացումայի բանակի առաջ, այս վերջինի ապստամբութեան ժամանակ, նոյնիսկ պաշարի բացարձակ սպառման պատճառով՝ անձնատուր եղած լինէր, սպաները երբէք չէին արժանանայ ներողամտութեան: Նմանապէս, եթէ ճապոնացի սպաներ՝ 1894—1895-ի կուրի ընթացքում անձնատուր եղած լինէին չինացիներին, ինչ հանգամանքի տակ էլ որ այդ անձնատուութիւնը տեղի ունեցած լինէր, հաւանական է, որ այդ սպաները երբէք չընդունուէին ճապոնիա: Զօր. Ստեսէլ՝ իբրև պայման ազատութեան, ստորագրութեամբ յանձնառու եղաւ այլևս զէնք չվերցնել ճապոնիայի դէմ, և ներկայ պատերազմի ամբողջ ընթացքում ճապոնական շահերի հակառակ որեւէ բանում չմասնակցել:

«Զօրապետ Ստեսէլի այդ վարմունքը շատ տարօրինակ է թւում մեզ՝ ճապոնացիներին: Ճարը, երևի, թոյլ տուեց այս դիտարկանքին վերադառնալ երկիր. բայց նմանօրինակ դէպքում

հչ մի ճապոնացի սպայ, բացի Միկադոյի առանձին թոյլտուութեան, չպիտի համարձակուէր հայրենիք վերադառնալ: Եթէ մի ճապոնացի զինուորական ներկայ պատերազմի ընթացքում, Ռուսաստանի շահերի հակառակ չգործելու հանդիսաւոր ստորագրութիւն տուած լինելով ճապոնիա վերադառնար, անկասկած հչ մի ճապոնացի յարաբերութիւն չպիտի ունենար նրա հետ: Եթէ զօրաբանակի հրամանատարութեան չափ կարեւոր պաշտօն ունեցող մի սպայ, իր ժարդկանցից և սպաներից մեծ մասին թշնամու ձեռքը գերի թողած՝ ճապոնիա վերադառնար, հազիւ կարելի է երեւիայել թէ ի՞նչպիսի ընդունելութեան կ'արժանանար. ոչ միայն նրա վարմունքը խիստ քննադատութեան կ'ենթարկուէր, այլ...

«Հանգուցեալ հրամանատար Հիրոզը երդում արեց, որ եօթ անգամ պիտի աշխարհ գար, կուռելու իր վեհապետի և իր երկրի համար: Եթէ նա ղեքադղութիւնն ունենար ռուսներէ՝ ձեռքէն ընկնելու, պատուաւոր խօսք տալով ազատ արձակուելուց հազար անգամ պիտի նախընտրէր իր երկրի թշնամու դէմ կռուել, արհամարհելով բանտարկութիւնն ու մահը: Հրամանատար Հիրոզին խանդավառող ոգին, Բուշիդօ-յի ոգին էր, հէնց այն ոգին, որ ոգևորում է մեր բանակն ու նաւատորմը:

«Մենք վստահ ենք, որ թշնամու դէմ կուռող մեր բոլոր մարդիկը պարտութեան դէպքում պիտի մերժէին ազատ արձակուել այդպիսի պայմաններով: Նոյնիսկ չինական վատասիրտ նաւատորմի ծովակալ Ֆինգը՝ իր վրայ վերցնելով պարտութեան պատասխանատուութիւնը՝ անձնասպան եղաւ, խնայելու համար իր սպաների և նաւաստիների պատիւը:

«Եթէ Ռուսաստանի զինուորական պատուի օրինադիրքը կարող է ազատ արձակել զօրավար Ստեսսէլին, ճապոնականը երբէք չի կարող նոյնն անել: Ճապոնական Բուշիդօ-ն երբէք չէր ների մի սպայի այն՝ ինչ որ արեց Ստեսսէլ: Գուցէ սխալ է քննադատել այս զօրավարին՝ մեր Բուշիդօ-յի տեսակէտից, որովհետեւ նրան դատելու համար պէտք է նկատի առնել նրա երկրի բարքերն ու սովորութիւնները: Բայց մեր սպաներն ու զինուորները երբէք չեն մոռնայ, որ պարտաւոր են գործել Բուշիդօ-ի սկզբունքների համաձայն:»

Բարոն Սուեմացու, La Revue-ի բարձր աշխատակիցը, իր մի նշանաւոր գործում, Բուշիդօ-յի խնդրում Հարա-կիրի-ի դերի մասին խօսելով, պերճախօսօրէն պաշտպանում է ճապոնացիների մէջ արմատացած անձնասպանութեան այս դավաբը, հաստատելով, որ անհրաժեշտ է Հարա-կիրի-ն

անպատուութիւնից խոյս տալու, մի բարեկամի ազատելու, կամ իր մի յանցանքը քաւելու համար:

Ճապոնական պատմութեան մէջ շատ օրինակներ կան, որ ազնուականները իրանց կեանքը զոհել են ամենայարգելի նկատումներից դրդուած. նրանց ցոյց տուած օրինակները աւելի ուշագրաւ են, քան Արեւմտքի պատմութեան մէջ երևացած Սոկրատի, Կատոնի, Բրուտոսի, Պետրոնէի, կամ Սենեկայի օրինակները: Հեղինակը դիտել է տալիս, որ միայն ճապոնացին չէ, որ մահը նկատում է իբր միակ քաւութիւն անպատուութեան: Դոկտ. Նոտիլէ նոյնպէս, իր վերև յիշուած գործում, Հարա-կիրի-ի նուիրած գլխում նկատում է, որ Արեւմտքի գրականութեան մէջ էլ կարելի է գտնել մի հռչակաւոր բանաստեղծի հետեւալ տողերի նման խօսքեր.

«Նորը պատիւը կորչում է, անլի լաւ է մեռնել.

«Ամօթից փրկուելու միակ միջոցը մահն է:»

Մի Սամուրայի լինելու էր, անկասկած այն մարդը, որ հետեւալ խօսքերն է ասել:

«Ո՛չ որ չպէտք է ապրի ամօթ կրելուց յետոյ. որովհետեւ ամօթը նման է ծառի վրայ առաջ եկած վէրքին, որ քիչ քիչ տարածուած է և ժամանակի ընթացքում անլի վտանգաւոր դառնում:»

Սակայն մի Սամուրայի համար պատուաբեր չէ ընտել անօգուտ մահ փնտռել: Ճապոնացիների սիրած պատմութիւններից մէկում խօսուած է մի պատերազմիկի մասին, որ պարտութիւն պարտութեան վրայ կրելուց՝ իր ընտանիքն ու բարեկամները կորցնելուց, վերջին նետն արձակելուց, ու իր հեծած ձին սպանուելուց յետոյ միայն որոշեց ապաստան գտնել մի ծառի խոռոչում և չուզեց մեռնել յանկարծաբանելով հետեւալ քերթուածը, որ հռչակաւոր է Ճապոնիայում:

«Դուք ըլորդ, աղէտնե՛ր, դուք պարտութիւններ եւ պատուհասներ,

«Ձէք կարող հոգիս կրել մինչեւ երկիր.

«Դուք ինձ միայն սովորեցրիք անլի հեշտութեամբ կրել դժբաղդութեան բեռը:»

Այսօր, Ճապոնիայում, օտար ծագում ունեցող պրոֆէսորների մէջ նկատուած է մի ձգտում. այն է՝ Բուշիդօ-յի սկզբունքը, արիւնով վրէժխնդիր լինելու հնացած կարգերը, Հարա-կիրի-ն ողբալ, որը սակայն նոյնքան հին է, որքան սուսերամարտութեան և ազնուանձգութեան սովորութիւնը: Այսպէս Տոկիօյի համալսարանի պրոֆէսոր Շիգա, Պորտ-Արտուրի առման վրայ գրած իր մէկ յօդուածի մէջ ասում է. «Բուշիդօ-յի սկզբունքնե-

ըը, անհատական քաջութիւնը, այդ բոլորը ոչինչ չարժեն առանց ներկայ գիտութեան օժանդակութեան»

Դա անօխտելի է: Ըայց պրոֆէսորը աւելի ճիշտ արտայայտած կը լինէր իր ժողովրդի իսկական զգացումները, եթէ ասէր, որ ներկայ գիտութիւնը մենակ ոչինչ չարժէ պատերազմի ընթացքում, եթէ անհատական քաջութիւնը Բուշիդօ-յի դաստիարակութեամբ չէ ամրապնդուած:

Բուշիդօ-ն այն ոյժն է, որ յաղթեց չինական պատերազմում: Նալուի գետաբերանի առաջ կործանուած չինական մարտանաւերը՝ նոյնքան նոր էին և նոյնքան լաւ նաւաստիներ ունէին, որքան ճապոնական նաւատորմի մարտանաւերը և նաւաստիները: Ինչպէս և չինացիների հրաձգութիւնը ոչ նուազ աւերիչ էր, քան ճապոնացիներինը: Աւելին կայ: Չինացիներին հրամայում էին եւրոպացիները: Բուշիդօ-ն էր որ ցիրուցան արեց սակայն ծովակալ Վիտգէֆտի նաւատորմը, որը ծով: Տոգօյի նաւատորմի չափ ուժեղ էր: Սինոյն Բուշիդօ-ն էր որ փախցըրեց և Պորտ-Արտուր մտցրեց իշխան Ուխտոմսկուն: Նրանք որ լաւ ճանաչում էին ռուսական նաւատորմը, յայտարարեցին, որ ռուսները այն ժամանակ միայն կարող էին յոյս ունենալ յաղթելու ճապոնացիներին, երբ կը յաջողէին թշնամու իւրաքանչիւր մարտանաւի դէմ հանել երկուսը: Սա՝ ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի յարգանք՝ ընծայուած՝ ճապոնական Բուշիդօ-յին՝ նոյնքան անկեղծ յարգանք, որքան Կուրոպատկինի յետագայ խօսքերը: «Եթէ ուզում ենք Մանջուրիայում մի որեւէ կռիւ շահել, անհրաժեշտ է, որ թուական գերակշիռ առաւելութիւն ունենանք»:

Պատերազմի դաշտում ճապոնական զինուորի ցոյց տուած ուզուց դատելով ստում եմ, որ և՛ Բուշիդօ-ն, և՛ Հարա-կիրի-ն, որը համարեա արդէն բոլորովին ջնջուել է ներկայ պատժական օրինազրքով, պիտի վերացուեն: Բայց Բուշիդօ-յի ոգին կենդանի կը մնայ ճապոնիայում այնքան երկար ժամանակ՝ որքան նա կարող կը լինի ճապոնացի զինուորի մէջ անաղարտ պահել իդէալական առաքինութիւնները. քաջութիւն, զօրեղ նկարագիր, աննենգութիւն, քաղաքավարութիւն, վեհանձնութիւն, համեստութիւն, շիտակութիւն, ճշմարտութիւն և զինուորական պատիւ: